

СОЦІАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

М. Д. Романюк, доктор економічних наук; Т. М. Романюк

У статтях 1 і 3 Конституції України [1, с. 141] визначено Україну як соціальну державу. Але протягом тривалого періоду реформ фактична пріоритетність надавалась головним чином трансформації економічних інститутів, тоді як цілям побудови адекватних інституційних змін системи соціального розвитку, важелів підвищення рівня і якості життя громадян не приділяли необхідної уваги. Соціальну сферу розглядали як вторинну, похідну від економічної та як таку, що обтяжує економіку. Внаслідок такого підходу, з самого початку реформ 90-х рр. економічні та соціальні процеси увійшли в гостре взаємне протистояння.

Економічна політика Україні у сучасних умовах малою мірою спрямована на пріоритетність соціального розвитку економіки країни та її регіонів. Соціальна спрямованість економіки – це визначальна ознака цивілізованого суспільства. Вона передбачає сильні дії держави і конкретні заходи уряду в політиці охорони здоров'я, освіти й навчання; чіткі програми у сфері зайнятості і безробіття; визначає розподіл видатків держави; забезпечує створення системи соціальних гарантій, упорядкування пільг, чіткі регламентації компенсацій і максимального обмеження привілеїв; охоплює усі проблеми та впливає на загальну ситуацію в країні як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях; забезпечує належний життєвий рівень населення.

Економічна й політична глобалізація, яка прийшла у другій половині XX ст. на зміну інтернаціоналізації, торкнулася глобалізаційних процесів світової економічної політики. Стосовно розвитку національної економіки – це ідея формування інноваційної моделі соціально-економічного розвитку, характерними ознаками якої є: 1) технології майбутнього, телекомунікація, комп'ютеризація та Інтернет;

2) конкуренція, особливо в галузі національної та міждержавної торгівлі; 3) нова економічна культура як на макро-, так і мікроекономічному рівнях.

У новій моделі соціально-економічного розвитку перед Україною нині стоїть проблема суспільного, політичного й економічного вибору. Причому визначальними факторами в ній є праця та інноваційна складова.

Досвід високорозвинених країн засвідчує, що сучасна економіка визначається як економіка знань, у якій людський капітал стає основним виробничим ресурсом. Саме людський капітал нині є основою формування економіки знань. Неупереджений аналіз свідчить, що людський капітал є найбільш продуктивним і здатен забезпечувати сучасні конкурентні переваги. Цей капітал значною мірою формується саме у сфері освіти, що зумовлює підвищення її ролі та значення і вимагає від освітньої діяльності змін і модернізації відповідно до вимог сьогодення [2, с. 13]. Нині у національному багатстві світового співтовариства він становить 64 %, продуктивний – 20, а фізичний – 6 [3, с. 232]. У 2008 р. Україна за індексом розвитку освіти перебувала на рівні Італії (18 місце), Ізраїлю (23 місце) і навіть вище відповідного показника Японії (11 місце за ІЛР) [3, с. 9].

Важливим показником міжнародних соціальних стандартів рівня життя населення та демократії країни, які розробляє ООН, є індекс людського розвитку. Цей показник охоплює: тривалість життя – від 25 до 85 років;

- реальний ВВП на душу населення – від 200 до 40 тис. дол. США;
- освіченість населення – 100 %;
- середня тривалість навчання – 15 років.

На жаль, за рейтингом індексу людського розвитку Україна у 2008 р. посідала 78 місце

із 173 країн членів ООН, в той час як Росія – 60, Естонія – 42, Польща – 37. Одночасно обчислюється індекс економічної свободи, який охоплює 37 показників. Згідно з його рейтингом, Україна посідає 119 місце, Росія – 116, Естонія – 35. У розвинутих країнах, де індекс економічної свободи високий, малий і середній бізнес забезпечує 30–40 % виробництва ВВП; у Польщі, Угорщині, Чехії – 50, у Росії – 20; в Україні – менше 10 % ВВП.

Відсутність поживалення розвитку малого й середнього бізнесу в Україні пояснюється надмірним контролем з боку держави, непрозорим і нестабільним законодавством, незабезпеченням належного моніторингу за діяльністю органів влади з боку суспільства. Унаслідок цього масштаби вітчизняної тіньової економіки, за окремими підрахунками, оцінюються у 30–60 % [6, с. 227]. Основними її чинниками вважаються: податкова політика; формування і розподіл бюджетних коштів; надмірна регламентація й обмеження підприємницької діяльності; низький рівень заробітної плати, що спричинив збільшення корупції; подальше зростання бідності в країні. Проблема бідності є глобальною.

Співвідношення доходів багатих і найбідніших верств населення в різних країнах становить: у Китаї – 7:1, у країнах ЄС – (5–7): 1, в Японії – 4:1, в Україні – 30:1 [5, 7]. Офіційне визначення і бідності ґрунтується на розмірі доходів сім'ї, до складу яких входять: поточні доходи (заробітна плата), трансфертні платежі заощадження, власність на майно та ін. Карпатський, регіон, до складу якого входять Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області, має площу 56,6 тис. км², тут проживає більше 6,5 млн осіб, або 12 % населення України. Значну частину території краю займають Українські Карпати – унікальна гірська екосистема. Внаслідок певних об'єктивних і суб'єктивних причин намітились, а в останні роки і поглибились, тенденції до соціально-економічного занепаду краю: розбалансовані господарські зв'язки, прогресує безробіття, загострюються диспропорції в життєвому рівні населення в гірських і рівних територіях, наближається до критичної демографічна ситуація, деградує унікальна природа

Карпат, занедбані історико-культурні цінності. Ці та багато інших негативних явищ і тенденцій, не враховуючи вже суто виробничих проблем, є, безумовно, наслідком не продуманої, а інколи і авантюрної економічної політики радянської влади в попередні роки. Проте немало помилок допущено і в пострадянський період, особливо в здійсненні ринкових реформ на рівні макроекономічного регулювання, а тому сьогоденний соціально-економічний стан Карпатського регіону значною мірою є наслідком нечіткої державної регіональної соціально-економічної політики в Україні.

Рівень економічного розвитку Карпатського регіону оцінюється в цілому як середній. Маючи найнижчий в Україні рівень землезабезпеченості в розрахунку на душу населення (всього 6,4 % площі сільськогосподарських угідь і 5,3 % орних земель) Карпатський регіон виробляє близько 10 % валової продукції тваринництва й рослинництва. У розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь тут виробляється в 1,6 разу більше продукції сільськогосподарства, ніж у середньому по Україні. Але показник її виробництва з розрахунку на душу населення відстає від середнього по Україні на 20 %.

Слід окремо відзначити особливе місце Карпатського регіону в геополітичному контексті соціально-економічного й зовнішньополітичного розвитку України. Його географічне сусідство з тими країнами, які вже наразі є членами ЄС, завжди буде сприятливим чинником для входження України до різноманітних Європейських як економічних, так і політичних структур.

У сучасному світі більшість країн міжнародної спільноти, і в першу чергу всі демократичні країни, живуть за принципами формування ефективної соціально-економічної стратегії, спрямованої на забезпечення матеріального й духовного добробуту населення. В економічній діяльності урядів високорозвинених країн наріжним каменем є пріоритетність людського розвитку. Україна як демократична держава, стратегічною метою якої є інтеграція до Європейського економічного співтовариства в своїй як зовнішній, так і внутрішній політиці, теж сповідує принцип пріоритетності

соціального розвитку економіки. І це – її стратегічний курс.

Відомо, що сутність соціальної політики полягає у цілеспрямованих діях держави та її органів із забезпечення прав і створення можливостей кожному члену суспільства на гідний рівень життя та гармонійний розвиток. Причому чільне місце в системі заходів соціальної політики відводиться забезпеченню пріоритетів людського розвитку. Досягнення цієї мети можливе за умов створення сприятливого економічного, політичного, екологічного та соціального середовища. Тобто для кожного регіону стан людського розвитку набуває відповідного кількісного виміру і передбачає застосування цілого ряду показників, у тому числі інтегральних за певними напрямками й аспектами.

Нині в Україні для визначення індексу регіонального людського розвитку застосовуються узагальнені згруповані показники за дев'ятьма напрямками соціального розвитку: стан і охорона здоров'я населення, фінансування людського розвитку, екологічна ситуація, рівень освіти населення, демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут, умови проживання населення, соціальне середовище. Якщо проаналізувати показники за напрямками людського розвитку в окремих регіонах України, то з областей Карпатського регіону за індексом регіонального людського розвитку за підсумками 2008 р. Львівська область відноситься до другої групи або категорії областей і перебуває на 8 місці за рейтингом. Івано-Франківська та Закарпатська області віднесені до третьої категорії і перебувають відповідно на 13 і 4 місці за рейтингом індексу регіонального людського розвитку. А четверта область Українських Карпат – Чернівецька входить до четвертої категорії областей і за рейтингом індексу регіонального людського розвитку знаходиться на 24 місці.

У сучасних умовах дійсне багатство країни визначається станом соціально-культурної сфери, яка забезпечує розвиток людини. А тому в структурі національного багатства все більше значення набувають інвестиції в людину, що передбачають витрати на освіту і професійне навчання, охорону здоров'я і

підтримку трудової та соціальної активності людей, а також інші соціальні витрати, що покликані в кінцевому результаті формувати так зване «здоров'я нації». А це означає здоров'я фізіологічне, економічне й моральне.

Разом з тим залишаються поки що не розв'язаними проблеми фінансування людського розвитку на регіональному рівні, в першу чергу в депресивних регіонах України. Конкретні заходи державної політики щодо фінансування розвитку людського потенціалу з урахуванням регіональних відмінностей потребують подальших розробок і обґрунтування необхідних змін у Бюджетному кодексі країни, введення Податкового кодексу України. Недосконала державна політика фінансування розвитку людського потенціалу в окремих регіонах України призвела до його зниження, загострення диспропорцій у розвитку між окремими регіонами України.

Детальніший аналіз рівня соціального розвитку Карпатського регіону за окремими напрямками й аспектами індексу людського розвитку засвідчує, що за рівнем демографічного розвитку Львівщина посідає 3 місце, Івано-Франківщина – 5, 6 місце – Чернівецька обл. і 19 – Закарпатська. В Івано-Франківській області, наприклад, середня тривалість життя становить 70,5 проти 68 років по Україні, в тому числі у чоловіків 65,3 року, у жінок – 75,8 років. З 1997 р. природний приріст набув від'ємних значень, а в період з 1995 по 2009 р. чисельність населення Івано-Франківської обл. зменшилась на понад 80 тис. осіб. Високою є дитяча смертність, коефіцієнт якої протягом останніх п'яти років коливається від 10,0 до 14,5 немовлят на 1000 народжених (по Україні – 10 немовлят). Щодо порівняльної оцінки розвитку регіональних ринків праці, то Закарпатська область посідає 8 місце, Львівська – 16, Івано-Франківська – 21, а Чернівецька – 27. Останнє місце Чернівецької області є результатом низької економічної активності населення (54,8 %) і рівня її реалізації (46,3 %), а також найвищого серед регіонів рівня безробіття (15,4 %) та найнижчу в країні питому вагу працюючих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (11,3 %).

Найсильніший вплив на визначення місця регіону за індексом людського розвитку мають рівень освіти, умови проживання та матеріальний добробут населення, а найменш помітною, що викликає занепокоєння, є дія фінансування людського розвитку. Освіта населення, як відомо, в найбільшій мірі впливає на рівень людського розвитку регіону. І хоч за останні два роки спостерігається певне підвищення показників освіти у Івано-Франківській і Чернівецькій областях, саме ці області Карпатського регіону мають низькі позиції: Львівська – 16 місце, Чернівецька – 18, Івано-Франківська – 23, Закарпатська – 24. Щодо інтегрального показника стану та охорони здоров'я, області Карпатського регіону перебувають на лідируючих позиціях (Закарпатська – 1 місце, Івано-Франківська – 4, Львівська – 9), крім Чернівецької обл. – 25 місце [8, 13]. Особливо слід зазначити, що фінансова складова людського розвитку більшою мірою, ніж інші, віддзеркалює спрямованість регіональної соціальної політики. Найгірша ситуація з фінансуванням людського розвитку спостерігається у Закарпатській (27 місце), Чернівецькій (26 місце) та Івано-Франківській (25 місце) областях. Ці області входять до аутсайдерів за розмірами видатків місцевих бюджетів на освіту й охорону здоров'я, а також за питомою вагою видатків на охорону здоров'я в сукупних соціальних видатках.

Аналізуючи регіональні умови проживання, слід зазначити, що їх оцінка спирається на характеристики ступеня забезпеченості житлом, його комфортності, впорядкованості та розвитку інфраструктури. За даним показником Львівська область перебуває на 11 місці, Закарпатська – на 15, а найгірші умови проживання є в Чернівецькій (27 місце) та Івано-Франківській (26 місце) областях. Основними причинами цього є висока питома вага сільських поселень, що незадовільно забезпечені водою, каналізацією. Якщо проаналізувати субсидії, то у Львівській області у 2009 р. виділяли їх 85,7 тис. сім'ям на суму 7,3 млн грн, у Чернівецькій обл. – 49 тис. сім'ям на суму 6,2 млн грн, у Івано-Франківській – 46,7 тис. сім'ям на суму 4,5 млн грн і в Закар-

патській обл. субсидії виділяли 45,1 тис. сімей на суму 3,8 млн грн.

У соціальному розвитку регіону особливе місце посідає соціальне середовище. За індексом соціального середовища, на відміну від інших характеристик людського розвитку, найкращою із року в рік зберігається ситуація в Закарпатській (1 місце), Івано-Франківській (2 місце), Чернівецькій (3 місце) та Львівській (4 місце) областях. Тут найнижчі в Україні коефіцієнти злочинності, усталені шлюби.

Корінні соціально-економічні трансформації, що відбуваються на Прикарпатті, поряд із позитивними, мають й негативні риси. Зокрема, у 1990-х – на початку 2000-х рр. значно погіршилися характеристики природного руху населення, основні компоненти якого – народжуваність і смертність. Ці демографічні процеси є природною основою кількісних, структурних і якісних параметрів територіальної людності, а від їхньої спрямованості й інтенсивності у кінцевому підсумку залежать особливості відтворення населення. Нові соціально-економічні умови змінюють усі сторони життєдіяльності людей, їхні інтереси, психологію, життєву позицію. Не лишається незмінною й демографічна поведінка людей. Особливо вражаючою є низька дітородна активність населення, унаслідок якої – різкий спад народжуваності на Прикарпатті. Так, якщо у 1989 р. народилось 22204 особи, то у 2009 р. лише 13911, тобто кількість народжених порівняно з 1989 р. зменшилось на 8293 особи, або на 37,4 %. Відповідно, чисельність народжених у міських поселеннях протягом даного періоду зменшилось на 3906 (з 9486 до 5580), або на 41,2 %, а в сільській місцевості таке зменшення становило 4387 осіб (з 12718 до 8331 особи), або 34,5 %).

Нині основними пріоритетами держаної соціальної політики України є створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічного

розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

У сучасних умовах особливо вирізняється проблема здійснення заходів активної державної соціальної політики для подолання демографічної кризи та досягнення сталого демографічного розвитку, нормалізації відтворення населення. При цьому зміст реального виходу з демографічної кризи полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якості населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу, тобто поліпшенні якісних характеристик населення та гармонізації відтворення людності України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Колот А. М. Вища освіта як чинник формування людського капіталу: сучасний стан, тенденції розвитку / Колот А. М. // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2007. – Вип. 4. – С. 12–16.
3. Геєць В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Геєць. – К., 2003. – 438 с.
4. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі А. Чухно // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 20–28.
5. Палієв В. Світовий досвід застосування соціальних стандартів / В. Палієв // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 4–8.
6. Палієв М. Соціальна політика та її вплив на доходи і рівень життя населення / Палієв М. // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 7. – С. 3–9.
7. Романюк М. Д. Взаємовплив економічного розвитку регіонів: відмінності, шляхи подолання / М. Д. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2006. – Вип. 3. – С. 9–13.
8. Стратегія демографічного розвитку на 2006–2015 роки: Проект / відп. за вип. І. М. Новак. – К. : КНЕУ, 2005. – 20 с.
9. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / за ред. В. С. Стешенко ; НАН України, Інститут економіки. – К. : [б. в.], 2001. – 560 с.
10. Лукінов І. Східний і західний вектори політики загальносвітової трансформації / Лукінов І. // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 4–7.
11. Населення Івано-Франківської області, 2001 р. : статистичний довідник. – Івано-Франківськ, 2003. – 93 с.
12. Населення України, 2000 рік. – К. : Держкомстат України, 2001. – 515 с.
13. Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001) / відп. ред. В. М. Литвин. – К. : Видав. дім. «Альтернативи», 2001. – 704 с.